

Louis Sell, **Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia**. Durham, London : Duke University Press, 2002. 412 strani.

Pričujoča knjiga predstavlja ob poplavi knjig z obravnavano tematiko prijetno presenečenje. Preseneča zlasti Sellovo dobro poznavanje ozadja jugoslovanske krize, ki ga je spoznal med službovanjem v nekdanji Jugoslaviji: od leta 1974 do 1976 kot ameriški vicekonzul v Zagrebu, od leta 1987 do 1991 pa kot svetnik ameriškega veleposlaništva v Beogradu. Sell se je udeležil tudi daytonske mirovne konference in bil v letih 1995 in 1996 namestnik Karla Bildta, leta 2000 pa je vodil mednarodno krizno skupino za Kosovo. Tako je bil neposredna priča številnim dogodkom, ki so pripomogli k razpadu nekdanje Jugoslavije. Njegova velika prednost v primerjavi z večino ameriških »jugoslavistov« je znanje »srbo-hrvaškega« jezika. Iz knjige je razvidno tudi avtorjevo poznavanje mnogih nedostopnih dokumentov, ki jih sicer ne navaja. Knjiga poznavalcu zgodovine jugoslovanske krize ne prinaša bistvenih novih spoznanj. Zanimivi so avtorjevi osebni pogledi na dogajanja. Knjiga obsega poleg kronologije, predgovora in uvoda še 12 poglavij, 32 strani opomb, 8 strani bibliografije in kazalo osebnih ter krajevnih imen in pojmov.

Avtor začne uvodno poglavje z opisom dogodka iz začetnega obdobja Miloševićevega političnega vzpona, ko je aprila 1987 kot »... *nepomemben in večini Jugoslovancov neznan politik* ...« v Kosovem Polju z znamenitem vzkliku srbskim demonstrantom »*Nihče vas nima pravice pretepati*,« postal idol tamkajšnjega srbskega prebivalstva. Sell pravilno ugotavlja, da se je Milošević po tem dogodku hitro prelevil iz komunističnega aparatčika v karizmatičnega nacionalista ... In ravno to Miloševićevo podžiganje nacionalizma naj bi po Sellovem prepričanju prav toliko pripomoglo k razpadu Jugoslavija kot medetnična sovraštva. Jugoslavija tako naj ne bi »... *umrla naravne smrti, ampak je bila umorjena* ...« Del krivde za razpad Jugoslavije Sell pripisuje tudi »anonimnim« Titovim naslednikom, ki niso bili pravočasno sposobni ustaviti Miloševića. Tako je propad Jugoslavije za Sella tragedija, ki se je odigrala znotraj Jugoslavije. Najbolj ironično pa naj bi bilo dejstvo, da je k razpadu Jugoslavije precej pripomoglo popuščanje mednarodnih napetosti v devetdesetih letih, ki je hkrati Jugoslavijo »oropalo« posebne položaja med Vzhodom in Zahodom.

Sell kot ameriški diplomat gleda na druge »igralce« v jugoslovanski tragediji kot na Miloševićeve sodelavce v zaroti proti Jugoslaviji. Tako Tudjmana obtoži izzivalnih korakov, ki so zasejali strah med srbsko manjšino na Hrvaškem. Slovenske voditelje imenuje »koalicijo atraktivnih mladih reformatorjev«, ki so uporabili strategijo postopnih korakov za odcepitev od Jugoslavije, čeprav naj bi se zavedali, da bo njihov odhod sprožil vojno na Hrvaškem in v Bosni. Slovence primerja »... *z gledalcem v polnem gledališču, ki vpije ogenj, nato pa zapusti gledališče, druge pa prepusti usodi* ...« Del odgovornosti pripiše tudi Izetbegovićevemu spodbujanju muslimanskega nacionalizma.

K poglobljanju jugoslovanske krize naj bi po Sellovem mnenju precej prispevala tudi mednarodna skupnost, ki ni bila sposobna na enakih temeljih odgovoriti na zahteve po samoodločbi vseh narodov, ki so živeli v Jugoslaviji. Tako naj bi mednarodna skupnost z vztrajanjem na ohranitvi republiških meja kot zunanjih meja novih držav zanikala pravico do neodvisnih narodnih držav zlasti Srbom in Albancem, katerih etnične meje so se najbolj razlikovale od političnih. Sell, ki ne pozna povsem zapletene nacionalne strukture na Hrvaškem ter v BiH, tako celo zapiše, da bi morali tudi hrvaškim Srbom omogočiti referendum pod mednarodnim nadzorom, kjer bi jim bila dana možnost izrekanja za priključitev k Srbiji. Sell pravilno ugotavlja, da je bila ta pot samoodločbe takrat za Srbe zaprta, saj Milošević istočasno ni podpiral podobnih zahtev kosovskih Albancev.

Avtor nam zgodbo o Miloševićevem vzponu in padcu opiše v dvanajstih poglavjih. V prvih dveh nam prikaže Miloševićev vzpon na oblast. Predstavi dogodke, ki so mu pomagali podžigati nacionalizem med srbskimi množicami, nato pa položaj Srbije v jugoslovanski federaciji zlasti srbsko mnenje o njihovi zapostavljenosti. Na koncu poglavja Sell opiše še »uspehe« Miloševićeve politike za ustavne spremembe v Srbiji (»jogurtno revolucijo« v Vojvodini, dogajanja v Črni gori itd.). Prevzemu oblasti na Kosovu se Sell posveti v tretjem poglavju. Najprej oriše tedanje slabe gospodarske in politične razmere na Kosovu in predstavi nekatere pomembnejše dogodke v zgodovini srbsko-albanskih odnosov na Kosovu: bitko na Kosovem polju (1389), »veliko selitev Srbov« (1690) in njene posledice, notranjo kolonizacijo Kosova med obema svetovnima vojnama, načrt srbskega zgodovinarja Vasa Čubrilovića iz leta 1937 o sistematičnem izgonu več sto tisoč Albancev in jugoslovansko-turški sporazum iz leta 1938 o

naselitvi 200.000 kosovskih Albancev in Turkov na kurdskih območjih Turčije. Predstavi še dogajanja med drugo svetovno vojno in v času SFRJ in opiše demonstracije iz leta 1981, ki so potekale pod geslom »Kosovo republika«. Ob opisovanju dogodkov, ki so sledili, avtor ugotavlja, da je bilo med letoma 1981 in 1987 na Kosovu le 5 medetničnih umorov; dva v katerih so Albanci ubili Srbe in trije v katerih so Srbi ubili Albance. Kosovo je v tem obdobju imelo tudi drugo najmanjšo stopnjo posilstev v Jugoslaviji in le malo je bilo takšnih, pri katerih bi bili udeleženi pripadniki obeh narodov. Sledi opis dogodkov ob prevzemanju nadzora nad Kosovom. Zanimivo je, da avtor šele na tem mestu prvič omeni slovensko-srbska nasprotja in nesoglasja z JLA. Omeni tudi reakcijo Milana Kučana, ki je Albance imenoval za »ogroženo manjšino«, katera upravičeno nasprotuje sprejetju dopolnil k srbski ustavi, in Kučanovo izjavo, da slovenski komunisti ne bodo sodelovali v Jugoslaviji, »... kjer bi Srbija počela, kar se ji zahoče ...«. Zanimiva je še predstavitev opozicije kosovskih Albancev ter njihovih prvih korakov ob organiziranju vzporedne države na Kosovu.

V naslednjem poglavju Sell predstavi Miloševićeve poskuse za pridobitev oblasti nad vso Jugoslavijo. Pri tem navaja, da naj bi bila mednarodna skupnost pripravljena sprejeti nekatere Miloševićeve predloge za rešitev jugoslovanske krize. Vendar pa je bila – po Sellu – osnovna napaka teh predlogov, da so bili Miloševićeva ideja in bi jih kot take v drugih republikah sprejeli z nerazumevanjem tudi, če bi jih predlagal sam Thomas Jefferson. Avtor nato z veliko mero skepse spregovori o slovenskih poskusih oblikovanja vizije jugoslovanske prihodnosti in opiše dogajanja na 14. kongresu ZKJ. Pri tem Sell ni prezrl, da je tedanji predsednik predsedstva SFRJ Janez Drnovšek takrat smučal, prav tako pa mu ni ušla izjava Anteja Markovića, »zadnjega in največjega jugoslovanskega premiera«, ki je med smehom izjavil: »ZKJ je mrtva, vendar pa bo Jugoslavija preživela.«

Peto poglavje začenja Sell z ugotovitvijo, da je bilo že leta 1990 jasno, da Miloševiću ne bo uspelo doseči položaja, kot ga je imel v preteklosti Tito. Nato oriše začetke organiziranja Srbov izven meja Srbije, še posebej pa kritizira Tudjmanovo nenaklonjenost do Srbov na Hrvaškem. Hkrati obtoži slovensko politično vodstvo, da je bilo s svojimi dejanji Miloševićev zaveznik pri uničevanju Jugoslavije. Le-ti naj bi se zavedali, da jim bo po odcepitvi sledila tudi Hrvaška, kasneje pa še BiH ter Makedonija.

Sell opiše sestanke predsednikov republik leta 1991 o prihodnosti države. Pri tem izpostavi srbske zahteve po možnosti odcepitve manjšin na Hrvaškem ter v BiH. To stališče je podprl tudi Sell, ki se sprašuje, »... če so Hrvatje in Slovenci zase zahtevali pravico do samoodločbe, zakaj potem tudi Srbi ne bi imeli iste pravice?« Sell meni, da bi mednarodna skupnost mogoče celo podprla omenjene srbske zahteve, čeprav priznava, da bi bila takšna rešitev malo verjetna, saj Milošević za enake zahteve kosovskih Albancev ni hotel niti slišati.

Nato Sell na podlagi lastnih izkušenj opiše demonstracije srbske opozicije marca 1991. V podpoglavju »Borovo Selo: začetek groze« pa bralce seznani s krvavimi dogodki spomladi 1991. Opisuje, kako se je 2. maja z družino peljal mimo tega kraja in se moral ustaviti pri cestni zaporu oboroženih hrvaških vaščanov. Na njegovo vprašanje kaj se je zgodilo, so mu hrvaški vojaki odgovorili, da je srbska vas v bližini postala zatočišče večjega števila oboroženih četnikov in »... da se bojijo za njihova življenja ...«. Le nekaj kilometrov naprej je naletel na srbsko zaporo, ki so jo srbski vaščani postavili, ker naj bi bila »... njihova življenja v nevarnosti, saj je v hrvaški vasi na stotine ustašev ...«

V poglavju »Miloševićeve vojne« Sell opozori na spremembo politike ZDA do SFRJ v obdobju popuščanja mednarodne napetosti, ko ZDA niso bile več pripravljene mirmo gledati jugoslovanskega zatiranja človekovih pravic. Kljub tem kritikam pa naj bi Milošević smatral ZDA za primernejšega sogovornika v pogajanjih o jugoslovanski krizi kot EU, ki od Slovenije in Hrvaške niso zahtevale izpolnitve obveznosti po Brionskih sporazumih, hkrati pa naj bi nekatere njene članice imele tudi teritorialne zahteve do SFRJ. Nobenih novosti ne prinašajo podpoglavja o obisku Jamesa Bakerja junija 1991 in o začetkih vojne v Sloveniji ter na Hrvaškem. Zanimivo je le Sellovo mnenje o Brionskem sporazumu, ki ga označi kot ratifikacijo slovenske neodvisnosti in prenos vojne na Hrvaško.

V poglavju »Milošević in politika sile« skuša avtor orisati Miloševićovo osebnost. Kakšno mnenje je imel Milošević o sebi, zgovorno priča njegova izjava v pogovoru z Milanom Panićem, ko je med drugim izjavil: »Moja funkcija ni pomembna ... Za Srbe sem nekakšen Homeini!« Sell predstavi tudi Zimmermannovo mnenje, da obstajata dva Miloševića – en trde linije in drugi, ki je bil pripravljen iskati rešitve v okviru mirovnih prizadevanj. Zanimivo je še mnenje ameriških psihiatrov, ki so Miloševića označili kot močno in samoljubno osebnost, popolnoma ravnodušno za vse in vsakogar okrog njega.

V osmem poglavju se avtor posveti Miloševiću vlogi mirovnika. Pri tem izpostavi zlasti njegovo srečanja s Hrvojem Šarinićem (novembra 1993), ko naj bi Milošević voditelje krajinskih Srbov označil za neumne in zagotovil, da njegov namen ni združiti krajine s Srbijo. V nadaljevanju Sell ugotavlja, da je prihod Billa Clintona v Belo hišo pomenil novo poglavje v zgodovini balkanske krize, in tudi Milošević se takrat vse bolj uveljavlja kot pogajalec.

V devetem poglavju poda avtor natančen pregled dogajanj v času daytonskega mirovnega procesa, pri čemer pa ne prinaša bistvenih novosti. Deseto poglavje z naslovom »Milošević izgubi Kosovo« začne Sell z ugotovitvijo, da evropski državniki, ki so si leta 1991 na hitro prizadevali zaustaviti vojno v Sloveniji in na Hrvaškem, sprva konfliktom na Kosovu niso posvečali dovolj pozornosti. Ko je kasneje mednarodna skupnost začela pritiskati na Miloševića zaradi Kosova, je ta postal še bolj nedovzeten na kakršnokoli popuščanje. Tako naj bi še konec leta 1998 tujim diplomatom zagotavljal, da je Kosovo pod popolno kontrolo in da ne predvideva nobenih težav. Tudi Vllasi je tedaj kosovsko situacijo označil kot stabilno, vendar pa zelo slabo. Sell pravi, da so bile ZDA ravno zaradi teh izjav pasivne v politiki do Kosova. Kritizira diplomatsko obotavljanje mednarodne skupnosti, saj bi naj bilo po podpisu daytonskega sporazuma dovolj znamenj o možnosti dogovora med obema stranema. Po Sellovih navedbah naj bi kosovski voditelji (Surroj, Vllasi, Bakalli in celo Demaci) še sredi leta 1997 zagovarjali rešitve, ki niso bile povezane z zahtevami po neodvisnosti Kosova. Nekatera znamenja za možen dogovor pa naj bi v tem obdobju kazala tudi srbska stran.

Nato Sell opiše začetek oboroženega odpora kosovskih Albancev, k čemur naj bi pripomogli tudi dogodki v sosednji Albaniji leta 1997. Ko pa je februarja 1998 izbruhnila na Kosovu prava vojna med albanskimi uporniki in srbskimi enotami, so ZDA poslale v Beograd svojega diplomata Roberta Gelbarda, da bi Miloševića posvaril pred mednarodnim nasiljem. Gelbard naj bi tedaj kritiziral Miloševića, da je naredil več za popularizacijo OVK kot sami Albanci, in dodal: »... *Delujete kot, da bi bili njihov agent za pridobivanje novih članov* ...«. Ker se Milošević, ki ni prenesel kritike, ni hotel več sestati z Gelbardom, je Clintonova administracija za rešitev kosovske krize znova zaprosila Holbrookea. Ta je problem skušal rešiti z neposrednimi pogovori z Miloševićem. »*To sem že storil v Daytonu in to bom ponovno storil*,« je Holbrooke kasneje v telefonskem intervjuju izjavil Selli. Poudaril je tudi, da je bilo »... *kosovsko vprašanje leta 1998 praktično nerešljivo* ...«. saj naj bi se bil Milošević pripravljen pogovarjati le ob grožnjah o uporabi sile. Kljub vsemu pa Sell kritizira Clintonovo administracijo, ki je bila tedaj prezaoplena s procesom »odpoklica« (*impeachmenta*) v zvezi s škandalom z Moniko Levinsky, pa tudi nedovzetna za posredovanje kopenskih enot zveze NATO na Kosovu. Sledi še natančen opis dogodkov na Kosovu pozimi 1998/1999. Pri tem Sell ne prezre številnih pobojev kosovskih Albancev, zaradi katerih je tiskovni predstavnik State Departmenta James Rubin izjavil: »*Milošević je tekom zadnjega desetletja bil v središču vsake krize na območju nekdanje Jugoslavije. Milošević enostavno ni le del problema, Milošević je problem* ...«. Po Sellovem mnenju naj bi ravno zaradi teh pobojev državna sekretarka Madeline Albright sestavila novo strategijo, katere končni cilj je bil mednarodni protektorat za Kosovo.

Precejšnjo pozornost posveti avtor tudi pogajanjem v Rambouilletu, kjer naj bi se srbska delegacija – po Sellovih navedbah – bolj kot sklepanju sporazuma posvečala zabavi. Tako naj bi se ob neki priložnosti albanski pogajalci celo pritožili Francozom, da jim Srbi ponoči ne pustijo spati, saj naj bi igrali na klavir in peli nacionalistične pesmi. Zato ni čudno, da je srbska stran bojkotirala podpis sporazuma. Kot je zapisal Sell, naj bi se Milošević zavedal posledic, saj naj bi Holbrookeu dejal: »*Vi ste velika dežela, mogočna država. Vi lahko storite karkoli. Mi vas ne moremo ustaviti*.« Na vprašanje Holbrookea, ali razume, kaj se bo zgodilo, pa naj bi Milošević tedaj odgovoril: »*Da. Bombardirali nas boste!*«

Sledi še opis dogodkov, povezanih s posredovanjem mednarodne skupnosti na Kosovu. Pri tem avtor opozori, da naj bi ameriške obveščevalne službe v naprej poznale razvoj dogodkov, saj naj bi spomladi 1999 pripadniki avstrijske obveščevalne službe predale ameriškim obveščevalnim službam dokument *Operation Horseshoe* (»Operacija podkev«), katerega so ameriški uradniki opisali kot vseobsegajoč vojaški načrt za etnično čiščenje Kosova, ki naj bi predvidel gibanje srbskih enot po posameznih dnevih. Dokument naj bi se opiral na že omenjeni pamflet srbskega zgodovinarja Čubrilovića iz leta 1937 o masovnem izgonu Albancev s Kosova. Zanimiv je tudi Sellov opis nepričakovane zasedbe prištinskega letališča s strani ruskih sil po končanju vojaških spopadov na Kosovu. Položaj je bil zelo napet, tako da je general Clark ukazal generalu Jacksonu, naj blokira letališke steze in pri tem uporabi helikopterje ter britanske oklepnike. Vendar pa je Jackson Clarku dejal: »*Gospod ne bom začel tretje svetovne vojne za vas!*«

V zadnjih dveh poglavjih Sell opiše poskuse mednarodne skupnosti, da bi Miloševića obtožili vojnih zločinov, in dogajanja v ZRJ po padcu Miloševićevega režima. Pri tem izpostavi zlasti Miloševićovo aretacijo 31. marca 2001 in njegovo predajo haškemu sodišču za vojne zločine 28. junija 2001. Avtor konča knjigo z razpravo o škodi, ki jo je Milošević povzročil ne le Hrvaški ter v BiH, ampak tudi Srbom v Srbiji, potem, ko je Srbijo zaradi njegove zgrešene politika postala ena najrevnejših držav v tem delu Evrope.

Knjiga Louisa Sella predstavlja na eni strani izčrpen pregled zgodovine jugoslovanske krize v devetdesetih letih skozi prizmo delovanja ameriškega diplomata. Marsikatero njegovo trditev bo mogoče preveriti šele čez tri desetletja, ko se bodo pričeli odpirati arhivi tako na območju nekdanje Jugoslavije, kakor tudi diplomatski arhivi svetovnih velesil, ki so prav tako igrale svojo vlogo pri razpletanju jugoslovanske krize. Vendar naj še enkrat poudarim, da bo pri tem šlo le za podrobnosti, medtem ko v času modernih tehnologij lahko trdimo, da je mogoče že danes pisati dokaj dobre zgodovine te krize, interpretacije katere tudi novo odprti arhivi čez dve ali tri desetletja ne bodo pretirano spremenili.

Matjaž Klemenčič

Posavje v letih 1989–1991 : spominski zbornik. Gradivo zbrala in uredila Tomaž Teropšič, Mitja Teropšič. – Brežice : Posavski muzej : Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Pokrajinski odbor za Posavje, 2001. 395 strani.

O procesu demokratizacije na Slovenskem konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja ter slovenski osamosvojitvi in mednarodnemu priznanju Republike Slovenije v letih 1991–1992, je v zadnjem dobrem desetletju izšlo precej memoarskih, publicističnih in že tudi strokovnih del; nekaj pomembnih med njimi je bilo predstavljenih tudi v *Zgodovinskem časopisu*.¹ V posebno veselje nam je, da lahko na tem mestu predstavimo še eno pomembno delo o slovenski osamosvojitvi – spominski zbornik, ki obravnava zelo izpostavljeno območje v osamosvojitveni vojni – Posavje. Ob tem ni odveč spomniti, da je bil v Posavju – v Brežicah – ob desetletnici slovenske osamosvojitve 21. in 22. junija 2001 znani simpozij *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize*.

Zbornik *Posavje v letih 1989–1991* je prepričljiva zbirka spominskih pričevanj slovenskega osamosvojitvenega dogajanja na terenu. Njegov glavni del sestavlja 75 osebnih zapisov, ki razkrivajo vojaški, policijski, obveščevalni, logistični, informacijski, zdravstveno-medicinski in še druge vidike osamosvojitvenih dejanj v Posavju. Zbornik uvaja *Predgovor* (11–14) generalpodpolkovnika Slovenske vojske Albina Gutmana, v času osamosvajanja poveljnika pokrajinskega štaba Teritorialne obrambe Dolenjske. V njem opozarja na nastajanje obrambnih sil Republike Slovenije v letu 1990, ko je povsem zakonito, vendar skrivoma in ob veliki stopnji tveganja za vsakega posameznika, kot posebna oblika organiziranosti Narodne zaščite v Sloveniji nastajala Manevrska struktura Narodne zaščite (MSNZ). »Njene naloge so bile usmerjene k prav posebnemu cilju – zavarovati plebiscitarno odločitev Slovencev za samostojno državo, če bo potrebno tudi z orožjem.« Skupine MSNZ so bile vključene v enote in štabe Teritorialne obrambe (TO). »Tako je nastala zasnova obrambnih sil Slovenije«, spominja general Gutman, »nova slovenska vojska, ki se je prvič predstavila javnosti 17. 12. 1990.« (11) V *Predgovoru* pronicljivo spregovori tudi o sami vojni: »Vsak izmed nas je vojno doživljal drugače«, je zapisal. »Za nekatere je bila le zanimiva televizijska novica, nadaljevanje v desetih delih. Za druge spet čas, primeren za potovanja v druge dežele. Za pripadnike TO in milice (pa) je bila vojna boj za ohranitev slovenske države, boj med življenjem in smrtjo vsakega posameznika, ki je v enotah TO in milice, v državnih organih, podjetjih, krajevnih skupnostih, pri cestnih blokadah, v neposrednih vojaških akcijah prispeval k naši, sedaj že desetletni samostojnosti.« Ob koncu *Predgovora* pa poudari: »Poganci, Rigonce, Med-

¹ Stane Granda: *Janez J. Švajncar, Obranili domovino* (ZČ, 1993/4, 612–613); Rok Stergar: *Viktor Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija* (ZČ, 1996/4, 627–633); Dušan Nečak: *Božo Repe, Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije* (ZČ, 2002/1–2, 252–255); Jurij Perovšek: *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize* (ZČ, 2003/1–2, 241–243).